

Радош Љ. Смиљковић¹

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Урош В. Шуваковић²

*Учитељски факултет, Универзитет у Београду, Катедра
за филозофију и друштвене науке*

КАРЛ МАРКС КАО ПРЕТЕЧА ТЕОРЕТИЧАРА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ^{3 4}

Сажетак

У раду се аргументује теза да је један од оних теоретичара који су уочили процес глобализације, био управо Карл Маркс. Насупрот њему, многи савремени мислиоци су сматрали да је глобализација наступила с падом Берлинског зида (нпр. Гиденс), не увиђајући да је то заправо дуготрајан историјски процес. Тај процес Маркс везује за капиталистичко друштво и за потребу ширења тржишта изван националних граница, с циљем остваривања већег профита. То наравно делује и на све остало што би спадало у идејну надградњу.

Према томе, глобализација није процес кога озбиљни научници нису могли да предвиде, већ се ради о процесу који је Маркс предвидео још у XIX веку, термилошки га означавајући као космополитизам.

Кључне речи: Карл Маркс, глобализација, глобализам.

1 rados.smiljkovic@sbb.rs

2 uros.suvakovic@uf.bg.ac.rs

3 Посвећено 200-годишњици рођена светског великана друштвене мисли и револуционара Карла Маркса (Karl Marx, 1818-1883)

4 Рад је резултат и истраживања у оквиру научно-истраживачког пројеката ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

*Марксове идеје данас су релевантније више него икада!*⁵

Џорџ Рицер

Није мали број аутора који су глобализацију посматрали са „антимарксистичког становишта“. Уистину, ретки су они који су је посматрали са марксистичког становишта⁶. Заправо, није се ту радило о антимарксизму као идеолошком опредељењу деснице, већ о хистеричном антикомунизму који је заплуснуо свет након пропасти Совјетског Савеза и социјализма у источној и средњој Европи, укључујући и Југославију. Ипак, ако су научници који нису оставили озбиљан траг у науци могли тако нешто да тврде⁷, они озбиљни то себи нису смели да допусте. Ипак, у таквом надахнућу један од корифеја западне социологије сер Ентони Гиденс каже како се „глобализација односи на свет после 1989. године⁸. Пад совјетског комунизма је, без сумње, једна од најзначајнијих промена у овом веку“⁹. Гиденс је упоран када настоји да глобализацију прикаже као „данашњу друштвена промена“, пружајући за онога ко имало познаје историју трговинских односа крајње неуверљиве аргументе, попут наредног: „Погледајте добро сво богатство роба понуђених на продају кад следећи пут ступите у продавницу или супермаркет. Разноврсност и доступност производа свакоме ко има новца да их купи, што ми на Западу сматрамо као сасвим природно, зависи од бескрајно сложених економских веза које се простиру преко читавог света.... Процеси глобализације доносе многе користи становницима

5 Џорџ Рицер, Савремена социолошка теорија и њени класични корени, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 70.

6 Међу страним ауторима, поменућемо Терија Иглтона који тврди да је Маркс предвидео тзв. глобализацију износи у: Тери Иглтон, *Зашто је Маркс био у праву*, Плато, Београд, 2016, стр. 16. Од наших аутора, Љубиша Митровић је још 1999. указивао да су се остварила Марксова предвиђања о глобализацији светског друштва. В. Љубиша Р. Митровић, *Друштвене промене и актери: социолошки огледи и расправе о савременој левици*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 1999, стр. 166.

7 Шуваковић, који је коаутор овог рада, као пример потпуно неразумевања овог процеса радо наводи изјаву једне колегинице која предаје социологију на једном нематичном факултету у Београду, која је без икакве упитаности изјавила на научном скупу који организује Филозофски факултет на Палама, како је „глобализација настала с падом Слободана Милошевића“ (sic!).

8 Година пада Берлинског зида, нап. Р.С. и У.Ш.

9 Ентони Гиденс у Вил Хатон, Ентони Гиденс, *На ивици: живети са глобалним капитализмом*, Плато, Београд, 2003, стр. 12.

индустријализованим земаља, на пример у виду бескрајне разноврсности роба и артикала исхране¹⁰

Већ врло површан увид у не тако давну историју показује да је „богатство понуђених роба“ постојало и у XVIII и XIX веку. Сетимо се, нпр. Бостонске чајанке. Тај чај који су Американци побацали у море незадовољни његовом ценом као ценом артикла који *свакодневно конзумирају*, су енглески бродови допремали у Америку из Индије. Не морамо нужно баратати статистичким показатељима о трговини и њеном интензитету, да бисмо бројним примерима показали како је глобална трговина још тада постојала. Можемо се вратити и уназад, па ћемо утврдити да је пре тога већ кукуруз стигао у Европу из Латинске Америке, као и да су шпански морепловци из те исте Европе донели у јужну Америку велике богиње, које су се потом прошириле светом¹¹. Према томе, већ тада је свет био глобално повезан, мада извесно не на тако интензиван начин на какав је данас, а што је последица развоја науке, технике и технологије. Ипак, једно је постојање процеса, а друго је интензивност његовог деловања.

Носећи на очима наочаре са идеолошким стаклима, крећући се у дихотомном систему социјализам-капитализам, Исток-Запад, вођени хладноратовском логиком, чак ни Гиденс није био у стању да примети како се догађаји одвијају потпуно у складу са Марксовим предвиђањима. Он, и многи други, погрешно су идентификовали пропаст реалног социјализма са пропашћу марксизма. Међутим, ствар је потребно гледати супротно: пропаст реалсоцијалистичких система дала је за право Марксу када је тврдио да промене система настају тек онда када систем више није у стању да се прилагођава новонасталим друштвеним односима. “Никада нека друштвена формација не пропада пре него што буду развијене све производне снаге за које је она довољно пространа”¹². Према томе, Маркс је утврдио законитост - који је услов да дође до пропасти једног друштвеног система. Ако се осврнемо на совјетску

10 Ентони Гиденс, *Социологија*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 58-59.

11 Uroš V. Šuvaković, Stevan Z. Baljošević, Žarko V. Obradović “Smallpox and globalization or the first achieved planetary goal”, *Vojnosanitetski pregled*, Uprava za vojno zdravstvo Ministarstva odbrane Srbije, Beograd, br. 3/2014, str. 301-306.

12 Карл Маркс, „Предговор“ за *Прилог критици политичке економије*, Култура, Београд, 1960, стр. 10.

стварност из периода Горбачова, видећемо колапс система: празне рафове, немогућност државе да обезбеди довољно пшенице за прехрану становништва, редове у продавницама. И то истовремено када је СССР војна супер-сила и када шаље космонауте у васиону да тамо бораве по више месеци. А Маркс је на то и указивао: “Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког, духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово биће, већ њихово друштвено биће одређује њихову свест”¹³, објашњавајући даље како до социјалне револуције долази онда када новостворене производне снаге надвладају постојеће производне односе. И баш се то десило када је у питању колапс реалног социјализма. Дакле, чак и када бисмо прихватили Гиденсову почетну тезу¹⁴ да је слом совјетског комунизма значио глобализацију - могли бисмо да се сложимо да је транзицијом као специфичним обликом контрареволуције¹⁵ отклонио препреку настанку глобалног капитализма¹⁶ - оно што је извесно јесте да је још у XIX веку законитост по којој се такви колапси дешавају утврдио управо Карл Маркс.

Ми заступамо тезу да је глобализација историјски процес који се одвијао прогресивно, али дисконтинуирано, током историје човечанства. Током развоја капитализма, долазило је до повезивања мањих у национална и прерастања националних у регионална и светско тржиште. “Крупна буржоазија створила је светско тржиште које је било припремљено открићем Америке. Светско тржиште наизменично је развило трговину, бродарство, копнени саобраћај. Овај је развитак, опет, још више раширио индустрију, а у истој мери у којој се ширила индустрија, трговина, банкарство и железнице, у истој мери се развијала буржоазија, увећавала своје капитале и потискивала у позадину све класе наслеђене од средњег века”¹⁷. Тај развој буржоазије, скупа са индустријализацијом, јачањем саобраћаја,

13 Исто, стр. 9.

14 У својим доцнијим радовима, он коригује овако децидан став.

15 Урош Шуваковић, *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014, стр. 17.

16 „Маркова предвиђања нису се у потпуности остварила у 20. веку због глобалног сукоба капитализма и комунизма (као и због других фактора као што су два разарајућа светска рата). В. Џорџ Ричер, *Исто*, стр. 69.

17 Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, Слобода љубве, Београд, 1982, стр. 8.

банкарством и трговине, изискивао је и ширење тржишта, што Маркс објашњава у *Најамном раду и капиталу*: “Али уколико се проширила његова производња, утолико се повећала за њега потреба за прођом. Моћнија и скупља средства за производњу што их је увео *оспособљавају га*, истина да своју робу продаје јевтиније, али га у исто време *приморавају да продаје већу количину робе*, да за своју робу освоји несразмерно веће тржиште...”¹⁸ Пишући у *Манифесту* на ову тему, пре 170. година, Маркс јасно указује на, не само на настанак глобалног тржишта, већ и глобалне производње и глобалне потрошње, као и на бесмисао идеје и некаквој економској самодовољности на националном нивоу. Осим тога, оно што је веома важно, он уочава глобализацију буржоазије као класе: њени су интереси јединствени, па се она класно повезују на глобалном нивоу. “Потреба за све раширенијим тржиштима где ће продати своје производе гони буржоазију преко целе Земљине кугле. Свугде она мора да се угнезди, свугде да се насели, свугде да успостави везе. Буржоазија је експлоатацијом светског тржишта дала космополитски карактер производњи и потрошњи свих земаља. На велику жалост реакције, она је извукла национално тло испод ногу индустрије. Уништене се су прастаре националне индустрије и уништавају се свакодневно још увек. Потискују их нове индустрије које више не прерађују домаће сировине, и чији се фабриката не троше само у земљи, већ у исто време у свим деловима света. На место старих потреба, задовољаваних домаћим производима, ступају нове које за своје задовољење траже производе најдаљих земаља и клима”¹⁹. Из овога се јасно види да је оно са чиме је Гиденс аргументовао глобализацију 2001. (наше издање 2003), као процес уочио Маркс још 1848. То показује да је процес глобализације и тада био видљив.

Осим тога, Маркс у цитираном тексту описује заправо појаву коју ће Урлих Бек појмити и терминолошки означити као *глобализам*. „Под глобализмом разумем становиште да светско тржиште елиминише или замењује политичку акцију. То је идеологија владавине светског тржишта, идеологија неолиберализма... Ово подразумева истински империјализам економије, где компаније захтевају основне услове под којима

18 Карл Маркс, *Најамни рад и капитал*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2017, стр. 63.

19 Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, стр. 11.

оне могу да оптимизују своје циљеве²⁰. Бек критикује свођење глобализације на глобализам, прави јасну разлику између глобализма, као идеологије светског тржишта и глобализације, која обухвата много друге димензије. И без обзира на то што су га увек оптуживали за економицизам, Маркс такође пише о другим димензијама глобализације. Он указује да „духовни производи појединих нација постају општим добром“, директно наводећи као пример глобализацију књижевности²¹, тј. настанак светске књижевности.

Цитираним деловима *Манифеста*, аргументовано смо показали да је Маркс још пре 170 година више него јасно скицирао процес глобализације који се одвија данас и који се очито одвијао и тада. Термин глобализација није коришћен; процес глобализације је био захуктан; настанак државе-нације је, према Марксовом схватању из *Манифеста* само производ тог процеса који је захтевао централизацију политичког одлучивања, чиме је превазиђен дотадашњи феудални партикуларизам. Али је стварање националних држава тек једна од фаза у развоју овог процеса.

С друге стране, Маркс апелује на развој радничке свести, указује на развој радничке класе и наглашава њен *класни*, а не *национални* интерес у односу према буржоазији. Зато јер се експлоатација радника врши свугде на идентичан начин. Дакле, како је капиталистичка класа прекрила Планету својим интересима, тако је и радничка класа прекрила Планету својим класним интересима који стоје насупрот буржујским. Марксово схватање глобализације у том смислу је *антагонистичко*. Капиталисти су се глобално повезали. То повезивање врше преко мултинационалних компанија²², али и путем употребе ограничених слојева домаћих богаташа у одређеној земљи који „имају више заједничких интереса са страним партнерима неголи са својим сународницима“²³. Међутим, за разлику од

20 Ulrich Beck, *What is Globalization?*, Polity Press, Cambridge, 2000, p. 9.

21 Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Исто*.

22 „Концепт глобализације је комплементаран са већ раније започетим процесом мултинационализације, односно тенденцијом ширења мултинационалних или транснационалних компанија, које су по свом карактеру у сваком погледу наднационалне“.
Радош Љ. Смиљковић, *Глобализација и насиље*, Књижевне новине, Total Com a.d, Београд, 2002, стр. 9.

23 Радош Љ. Смиљковић, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и

буржоазије која се повезала у реализацији својих интереса, раднички интереси су остали издељени, парцијални, национално уоквирени. Марксови апели да се радници класно повежу на глобалном нивоу остали су као позив без одговора.

Управо је оваква ситуација и произвела то да глобализација води глобалном раслојавању све већих размера. Капитализам у коме данас живимо постао је *глобалан*. То закључују многи теоретичари, међу њима и Зиновјев када пише да су таквом глобалном капитализму „потребни природни ресурси, тржиште роба, сфере за улагање капитала, јевтина радна снага, извори енергије, и то у све већем степену. А могућности за ово нису безграничне. За ово је потребна цела планета“²⁴. Он уистину изводи исте закључке као и Маркс пре век и по. Сличног става је и Рицер који подвлачи како је Маркс предвидео не само „чињеницу да ће капитализам постати глобални феномен, већ и да он то мора постати. Капиталистички послови данас, много више него у Марксово доба, морају да се шире или, у супротном, пропадају. Отуда они морају непрекидно да траже нова тржишта, будући да стара постају све мање способна да произведу нове послове и увећају профит“²⁵. Међутим, то је капитализам који почива на неолиберализму: глобалним капиталистичким институцијама (мултинационалним компанијама, Стиглицевим „институцијама глобализације“ итд.). Њему не стоји наспрот глобална радничка класа. ПРОЛЕТЕРИ СВИХ ЗЕМАЉА - УЈЕДИНИТЕ СЕ, поклич којим су Маркс и Енгелс завршили *Манифест* још увек одзвања као ехо, али до тог уједињења, до глобалног повезивања радника на класној основи није дошло. Процес деиндустријализације и преласка у информатичко друштво отупео је оштрицу класне борбе радника. Буржоазија је глобализована; радници су атомизовани. Они треба да буду флексибилни, способни за промену радног места, за усавршавање, за тржишну утакмицу како би добили посао, за рад од куће, за рад преко виртуелних мрежа итд. Све ово је допринело њиховој индивидуализацији, и тиме губитку снаге да се као класа супротставе глобалном капитализму. Марксов *пролетаријат* као потчињена класа

одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011, стр. 133.

24 Александар Зиновјев, *Запад - феномен западњаинства*, Наш дом, Београд, 2002, стр. 312+

25 Џорџ Рицер, *Исто*, стр. 69.

чији рад ствара профит индустријског капитализма, се крајем XX трансформише у Стендинговог *прекаријат*, нову класу у настајању, на чијим леђима је изграђен глобални капитализам²⁶. Прекаријат још увек није израстао у *класу за себе*, пошто обухвата различите друштвене слојеве, са привидно различитим интересима, не поседујући свест о ономе заједничком. „Напетости унутар прекаријата стављају људе у позицију једних против других, спречавајући их да признају да друштвена и економска структура производи њихов заједнички скуп рањивости“²⁷. Према Стендингу ова чињеница олакшава манипулисање прекаријатом од стране популиста и неофашиста²⁸. Осим тога, и партије левице су још 90-их година XX века капитулирале пред десничарском неолибералном офанзивом. Одричући се од марксизма, одрекле су се предводништва у побуни обесправљених! Те партије су данас инкорпорирани у постојећи глобални систем. Главно везивно ткиво радничке класе - солидарност, је систематски довођено у питање од стране неолибералних идеолога. Читаве генерације су социјализоване у духу индивидуализма, у духу конкуренције, а не у духу солидарности. Развој глобалног капитализма је створио предуслове да је могуће да солидарност исчезне из вредносног репертоара организоване и у поредак етаблиране левице. Али је тешко оствариво да се солидарност као вредност изгуби из срца људи који су угрожени, из њихових осећања и - њихових потреба. „Солидарност је кључна реч развоја. Заједнички напредак иде преко солидарног развоја“²⁹ Друштвени покрети - најпре виртуелни, преко друштвених мрежа - а данас сасвим реални, преко нпр. „жутих прслука“, јасно показују да солидарност није давно заборављена вредност левице, већ да њој теже широки слојеви погођени неправдом и све већим социјалним разликама. Чињеница да се побуна „жутих прслука“ дешава у земљи светског центра, опет даје за право Марксу који је сматрао да ће се класна свест најпре развити у најразвијенијим земљама света. И који је указивао

26 Guy Standing, *The Precariat: the new dangerous class*, Bloomsbury Academic, London, 2011, p. 106.

27 Ibid, p. 25.

28 Ibid

29 Фредерико Мајор у сарадњи са Семом Тангијаном, *UNESCO: идеал и акција — актуелност једног визионарског текста*, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 78.

да је држава увек класни инструмент који ту своју функцију одигра сваки пут када је класа на власти угрожена.

На основу извршене анализе, наши закључци би се могли овако формулисати:

1. глобализација није никакав друштвени процес који је започео једним чином, актом, већ се ради о законитом друштвеном процесу који се развија током људске историје;
2. тај процес је био прогресиван, али дисконтинуиран; у појединим фазама је долазило до његовог напретка и убрзања, у другим до његовог стагнирања;
3. у револуционарној 1848. години, пишући *Манифест комунистичке партије*, Маркс и Енгелс веома јасно указују на процес глобализације, који терминолошки именују као *космополитизам*. Тај став о глобализацији Маркс заступа и у својим каснијим радовима;
4. поредећи Марксово схватање космополитизма са схватањима савремених теоретичара глобализација (нпр. Улриха Бека), може се уочити да Маркс под овим појмом разуме не само оно што би била економска димензија глобализације (идеологија хегемоније тржишта, глобализам у Бековом смислу), већ и друге димензије глобализације, указујући пре свега на њену културну димензију (настанак светске књижевности);
5. Закључујемо да је процес глобализације био присутан у време када Маркс о њему пише, и да је Маркс један од првих теоретичара који су га уочили и појмили. Зато је лишено сваког смисла тврдити да је глобализација нешто што је настало на рушевинама реалсоцијализма; она је настала много раније, а њен развој је потврдио основне претпоставке развоја капиталистичког друштва које је Карл Маркс изложио у својим делима.

Литература

Гиденс Ентони, *Социологија*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Зиновјев Александар, *Запад - феномен западњаштва*, Наш дом, Београд, 2002.

Иглтон Тери, *Зашто је Маркс био у праву*, Плато, Београд, 2016.

Мајор Фредерико у сарадњи са Тангијаном, Семом, *UNESCO: идеал и акција — актуелност једног визионарског текста*, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Маркс Карл, „Предговор“ за *Прилог критици политичке економије*, Култура, Београд, 1960.

Маркс Карл, Енгелс, Фридрих, *Манифест комунистичке партије*, Слобо љубве, Београд, 1982.

Маркс Карл, *Најамни рад и капитал*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2017.

Митровић Љубиша, Р. *Друштвене промене и актери: социолошки огледи и расправе о савременој левици*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 1999.

Рицер Џорџ, *Савремена социолошка теорија и њени класични корени*, Службени гласник, Београд, 2009.

Смиљковић Радош, *Глобализација и насиље*, Књижевне новине, Total Com a.d, Београд, 2002.

Смиљковић Радош Љ, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011, стр. 125-158.

Хатон Вил, Гиденс, Ентони, *На ивици: живети са глобалним капитализмом*, Плато, Београд, 2003.

Шуваковић Урош, *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014.

Beck Ulrich, *What is Globalization?*, Polity Press, Cambridge, 2000.

Standing Guy, *The Precariat: the new dangerous class*, Bloomsbury Academic, London, 2011.

Šuvaković Uroš V, Baljošević, Stevan Z, Obradović, Žarko V. "Smallpox and globalization or the first achieved planetary goal", *Vojnosanitetski pregled*, Uprava za vojno zdravstvo Ministarstva odbrane Srbije, Beograd, br. 3/2014, pp. 301-306.

Rados Lj. Smiljkovic

Uros V. Suvakovic

KARL MARX AS ANTECEDENT OF GLOBALIZATION THEORISTS

Resume

The thesis is argued in the paper that one of the theorists who noticed the globalization process was just Karl Marx. Distinct from him, many contemporary philosophers have considered that globalization started with the fall of the Berlin Wall (e.g. Giddens), not understanding that it is actually a long-term historical process. Marx ties that process to capitalistic society and the need for extending markets out of national borders, with the aim to gain a greater profit. Of course, it influences also all others that belong to ideal superstructure.

Therefore, globalization is not a process that serious scientist could not foresee, but it is a process that Marx foresaw as early as in the 19th century, naming it as cosmopolitanism. Comparing Marx's comprehension of cosmopolitanism with comprehensions of globalization by contemporary theorists (e.g. Ulrich Beck) one may notice that Marx comprehend not only what would be the economic dimension of globalization (ideology of market hegemony, globalism in Beck's sense), but also other dimensions of globalization,

indicating primarily to its cultural dimension (emergence of the world literature).

We conclude that the globalization process was present in the period when Marx wrote about it and that Marx was one of the first theorists who noticed and conceived it. That is why there is no sense in the claim that globalization is something that has been constructed on the wrecks of real-socialism. Globalization as process appeared much earlier and its development confirmed the basic presumptions of the capitalist society development as Marx presented in his works.

Keywords: Karl Marx, globalization, globalism.

* Овај рад је примљен 1. јуна 2019. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 5. јула 2019. године.